

Uit de literatuur

Dick Mol en Jan Bol

Kahlke, R.D. (ed), 1997. Das Pleistozän von Untermassfeld bei Meiningen (Thüringen). Teil I. – Römisch-Germanisches Zentralmuseum Mainz, Monographien, Band 40, viii + 418 pp., 67 platen, 166 tekeningen en foto's in tekst. Verlag Römisch-Germanisches Zentralmuseum Mainz. ISBN 3-7749-2847-9. Prijs DM 195,—, Te bestellen bij Dr. Rudolf Habelt GmbH; Postfach 150104; D-53040 Bonn; Deutschland. Tel: 00-49-228-9238322; Fax: 00-49-228-923836.

Het voormalige Institut für Quartärpaläontologie (tegenwoordig "Bereich Quartärpaläontologie Weimar, Institut für Geowissenschaften der Friedrich-Schiller-Universität, Jena", geheten) in Weimar startte in 1978 een zoogdierpaläontologisch onderzoek in een zandgroeve in Untermassfeld bei Meiningen, in het dal van de rivier de Werra, in het zuiden van de deelstaat Thüringen. In rivierafzettingen van de Oer-Werra zijn grote hoeveelheden fossiele zoogdierresten met een Vroeg-Pleistocene ouderdom (van het Laat Waalien tot het Laat Bavelien) aangetroffen. Deze zijn door het instituut uit Weimar zeer nauwkeurig opgegraven en gedocumenteerd. Het betreft een zeer rijke zoogdierfauna met onder andere nijlpaard (*Hippopotamus amphibius antiquus*) een zeer groot wild zwijn (*Sus scrofa priscus*), herten (onder andere van het geslacht *Eucladoceros*), mammoet (*Mammuthus meridionalis*) en neushoorn (*Dicerorhinus etruscus*) en veel verschillende soorten roofdieren waaronder sabeltandtijger (*Homotherium*) en een grote hyena (*Pachycrocuta brevirostris*). Verder twaalf knaagdieren, zes soorten insecteneters, een makaak en overblijfselen van mollusken, vissen, amfibieën en reptielen (onder andere schildpad).

Door de jaarlijkse, maanden durende veldcampagnes in Untermassfeld, is een zeer goed gedocumenteerde verzameling bijeengebracht. Deze zeer omvangrijke collectie is in het instituut in Weimar ondergebracht. Er zijn in verschillende publicaties al diverse onderdelen kort behandeld en Dr. Ralf Dietrich Kahlke, de huidige directeur van de genoemde instelling sprak een aantal jaren geleden uitvoerig op een bijeenkomst van de Werkgroep Pleistocene Zoogdieren te Utrecht over zijn onderzoeksproject. De heer Kahlke promoveerde in 1987 aan de universiteit van Greifswald op een proefschrift getiteld "Die unterpleistozänen *Hippopotamus*-Reste von Untermassfeld bei Meiningen (Bezirk Suhl, DDR) – Ein Beitrag zur Forschungs-, Entwicklungs- und Verbreitungsgeschichte fossiler Hippopotamiden in Europa". In Untermassfeld is een indrukwekkende hoeveelheid overblijfselen in situ opgegraven van het Vroeg-Pleistocene nijlpaard. Overblijfselen van zeer jonge tot zeer oude individuen zijn gevonden.

Kahlke behandelde in zijn dissertatie de vindplaats uitgebreid, beschreef en beeldde heel veel materiaal van het nijlpaard af. Helaas verscheen zijn werk niet in druk. Dat was erg jammer, want velen zouden dit werk als een standaardwerk kunnen gebruiken bij de bestudering van fossielen nijlpaarden.

Het instituut in Weimar publiceerde in het verleden de serie "Quartärpaläontologie" (in totaal verschenen acht omvangrijke delen, de laatste in 1990). Verschillende delen hiervan zijn monografieën over klassieke Duitse vindplaatsen. Het lag indertijd in de bedoeling ook "Untermassfeld" in deze serie te publiceren. Helaas werd de uitgifte van "Quartärpaläontologie" stopgezet. Het is echter aan de inzet van Ralf Dietrich Kahlke te danken dat het Römisch-Germanisches Zentralmuseum in Mainz besloot de uitgifte van een monografie over de Vroeg-Pleistocene vindplaats te willen publiceren. Daardoor verscheen in 1997 deel I. De inhoud is als volgt:

- Ralf-Dietrich Kahlke. Zur Entdeckungs- und Erforschungsgeschichte der unterpleistozänen Komplexfundstelle Untermassfeld.
- Jürgen Ellenberg, Ralf-Dietrich Kahlke. Die quartärgeologische Entwicklung des mittleren Werratal und der Bau der unterpleistozänen Komplexfundstelle Untermassfeld.
- Friedrich Wiegank. Paläomagnetische Charakteristik des Unterpleistozäns von Untermassfeld.
- Endre Krolopp. Die Molluskenreste aus dem Unterpleistozän von Untermassfeld.
- Erwin Rutte. Die Fischreste aus dem Unterpleistozän von Untermassfeld.
- Gottfried Böhme. Die Amphibienreste aus dem Unterpleistozän von Untermassfeld.
- Lutz Maul. Nachweis eines Zungenbeinfragmentes einer Schildkröte (Emydini, Emydidae, Testudinata) aus dem Unterpleistozän von Untermassfeld.
- Dénes Jánossy. Die Vogelreste aus dem Unterpleistozän von Untermassfeld.
- Andrej V. Sher. An Early Quaternary Bison population from Untermassfeld: *Bison menneri* sp. nov.
- Hans-Dietrich Kahlke. Die Cerviden-Reste aus dem Unterpleistozän von Untermassfeld.
- Ralf-Dietrich Kahlke. Die *Hippopotamus*-Reste aus dem Unterpleistozän von Untermassfeld.

- Claude Guérin, Martine Faure. The Wild Boar (*Sus scrofa priscus*) from the Post-Villafranchian Lower Pleistocene of Untermassfeld.

- Ralf-Dietrich Kahlke. Bisheriger Gesamtbefund zur Geologie, Paläozoologie, Taphonomie, Ökologie und Stratigraphie der unterpleistozänen Komplexfundstelle Untermassfeld.

Hiermee kunt U zich een goed beeld vormen van de beschreven diersoorten en diergroepen in dit eerste deel. Op de bijdragen van Sher en Guérin & Faure na, zijn alle in het Duits. De bijdragen zijn alle voorzien van een samenvatting in het Engels. Het betreft een echte kwaliteitsuitgave. Zeer omvangrijk, ruim 400 pagina's met zeer veel haarscherpe afbeeldingen (zowel tekeningen als foto's van zeer goede kwaliteit). Daarnaast 67 fotoplaten. Alles stevig gebonden in een boekwerk voorzien van een harde kaft.

Bijzonder interessant is de omvangrijke bijdrage (pp. 101-181) van de Russische paleontoloog Andrej Sher over de bizonpopulatie van Untermassfeld. De bizonsoort is een nieuwe soort voor het Vroeg Pleistoceen. Het moet een zeer groot rund geweest zijn dat hoog op z'n poten stond. Deze bizon had een relatief kleine schedel en slanke poten. De metacarpalia (middenhandsbeenderen) zijn de langste (tot bijna 30 centimeter!!) en tevens de slankste onder alle bekende grote runderen. Er zijn meer dan 1000 stukken van de nieuwe bizon in Untermassfeld verzameld. Het materiaal wordt toegeschreven aan minstens 37 individuen. Een behoorlijke hoeveelheid van één en dezelfde vindplaats en voldoende om een nieuwe soort, *Bison menneri* Sher, te beschrijven.

De herten van Untermassfeld worden, der traditie getrouw, beschreven door professor Dr. Dr. Hans-Dietrich Kahlke (pp. 181-277). De hertenfauna bestaat uit onder andere *Capreolus* sp. (zeer zeldzaam), *Alces carnutorum*, *Cervus* s.l. *nestii vallonnetensis* (hiervan wordt zeer veel materiaal beschreven en in duidelijke tekeningen weergegeven: uitstekend bruikbaar voor determinaties), en een nieuwe *Eucladoceros* soort, die de hertenkenner Kahlke, ter ere van wijlen Dr. Claudio de Guili *Eucladoceros guilii* genoemd heeft. Met deze nieuwe soort bestaat het geslacht *Eucladoceros* in het Vroeg Pleistoceen van Europa nu uit vier soorten. Ook van de grote soort *Eucladoceros guilii* Kahlke wordt in deze monografie zeer veel materiaal afgebeeld.

Een laatste bijdrage die ik hier kort wil memoreren is die van de redacteur van deze monografie, R.D. Kahlke (pp. 277-375). Dit is een groot deel van de hierboven reeds genoemde dissertatie over de nijlpaarden uit het jaar 1987. Ook het nijlpaard, hier beschreven als *Hippopotamus amphibius antiquus*, blijkt een zeer groot dier te zijn. Er is veel materiaal verzameld, in uitstekende conservatietoestand, en toegeschreven aan minstens 21 verschillende dieren in verschillende ouderdomsklassen. Vrijwel elk skeletelement is vertegenwoordigd in de verzameling. Het

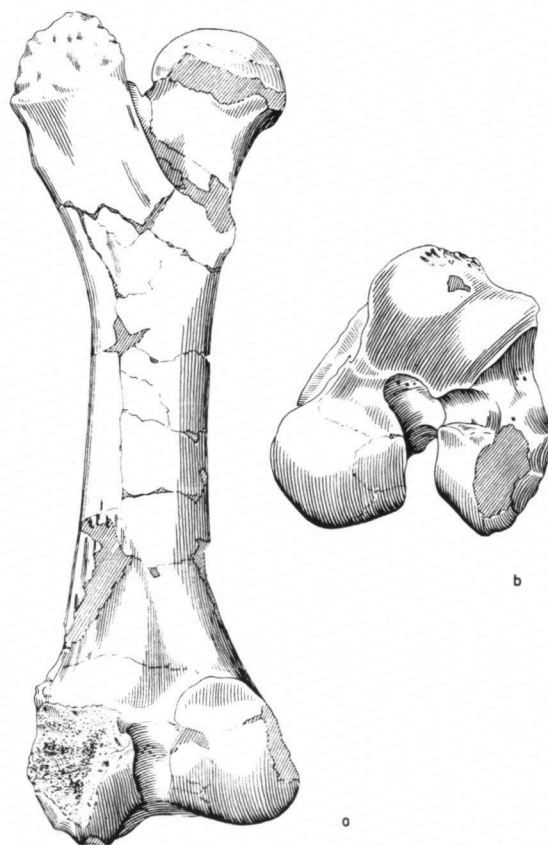


Fig. 1: Femur van *Hippopotamus amphibius antiquus* uit Kahlke (1997).

Fig. 1: Femur of *Hippopotamus amphibius antiquus* from Kahlke (1997).

betreft niet alleen geïsoleerde skeletelementen, maar zelfs complete voor- en achterpoten. Alle gevonden delen worden uitvoerig afgebeeld, zowel in tekeningen in de tekst als op de fotoplaten aan het einde van de monografie. Ik heb inmiddels de tabellen met maten en de afbeeldingen getracht in de praktijk te gebruiken bij het determineren van nijlpaardresten en ik kan zeggen dat de bijdrage van Kahlke een welkom hulpmiddel is.

Zeer lezenswaardig is het slothoofdstuk over de paleozoölogie, de zeer interessante taphonomie van Untermassfeld, over de ecologie en de stratigrafie. In dit slothoofdstuk treffen we ook een volledige faunalijs aan met de klassen Gastropoda, Osteichthyes, Amphibia, Reptilia, Aves en Mammalia.

Waarom zoveel aandacht aan deze monografie in ons verenigingsblad? De nu reeds klassieke vindplaats Untermassfeld is van zeer groot belang voor de zoogdierpaleontologie in Nederland. Van de bodem van de Noordzee, en dan vooral het meest zuidelijke deel, zeg maar ten zuiden van de 52^{ste} breedtegraad, worden met de regelmaat van de klok zwaar gefossiliseerde skeletdelen opgevist waar

we een Vroeg- tot Midden-Pleistocene ouderdom aan toe kennen. Dit in de eerste plaats op grond van de morfologie van de delen en in de tweede plaats op grond van fossilisatie. Omdat de Noordzeefossielen niet in situ zijn opgegraven weten we vrijwel niets omtrent de stratigrafie. Wel hebben we bij het determineren vaak vastgesteld dat we te maken hebben met skeletdelen van zeer grote dieren zoals de zuidelijke mammoeten, de herten (elanden en herten van het geslacht *Eucladoceros*) en een zeer groot nijlpaard en neushoorns. Ook het rund van de Noordzeebodem, gekenmerkt door zijn typische mineralisatie voor de genoemde ouderdom, is extreem groot. Nader onderzoek, met behulp van de hier besproken monografie, kan in de toekomst uitwijzen of we hier te maken hebben met een equivalent van Untermassfeld.

De prijs van DM 195,— voor dit omvangrijke werk is weliswaar een heel bedrag, maar daarvoor wordt dan ook heel wat geboden. Het moge duidelijk zijn dat we nu al met grote belangstelling uitkijken naar deel II van deze monografie over de vindplaats Untermassfeld, waarin de overige fauna-elementen, zoals bijvoorbeeld de roofdieren en de olifant behandeld zullen worden.

D.M.

Vekua A., 1997. Die Wirbeltierfauna des Villafranchium von Dmanisi und ihre biostratigraphische Bedeutung. Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseum Mainz, 1995, 42^{ste} jaargang, 77-180, 47 pls.

De Vroeg-Pleistocene vindplaats Dmanisi is gelegen in de Republiek Georgië, ongeveer 100 km ten zuiden van de hoofdstad Tblisi, niet ver van de Armeense grens. De vindplaats Dmanisi is genoemd naar de oude stad Dmanisi in de Kleine Kaukasus, gelegen aan de noordkant van de waterscheiding tussen de rivieren Masavera en Pinezaouri op een basaltstroom in het paleo-dal van de Masavera. Sinds 1963 zijn er al fossiele beenderen met een relatief hoge geologische ouderdom bekend, maar toen de opgraver V. Dzaparidze deze veilig stelde kon hij niet bevroeden dat de vindplaats ooit nog eens wereldberoemd zou worden. Sinds 1991 graaft een gezamenlijk team van de Georgische Akademie van Wetenschappen en het Römisch-Germanischen Zentralmuseum Mainz (Duitsland) in Dmanisi. In september van dat jaar werd er in de rijke afzettingen uit het Vroeg Pleistoceen een sensationele vondsten gemeld: een onderkaak van een vroege hominide, een kaak met compleet gebit van *Homo erectus*. Deze spectaculaire vondst gaf onder andere aanleiding het ontstaan en de verbreiding van de mens in Eurazië opnieuw onder de loep te nemen. Een multidisciplinair onderzoek door de genoemde instituten volgde. De zoogdierpaleontologie en dan met name de grote zoogdieren werden bewerkt door de zoogdierpaleontoloog Prof. Dr. Abesalom Vekua.

In deze monografie wordt de fauna van Dmanisi uitvoerig behandeld. Naast de menselijke onderkaak die uitzonder-

lijk goed bewaard is gebleven zijn er ook stenen werktuigen, resten van reptielen (onder andere landschildpadden), overblijfselen van een zeer grote struisvogel en een zeer rijke zoogdierfauna aangetroffen.

De fauna bestaat uit:

Reptilia

Testudo sp.

Lacerta sp.

Aves

Struthio dmanisensis

Mammalia

Sorex sp.

Hypologus brachynatus

Marmota sp.

Apodemus aff. *dominans*

Cricetus sp.

Meriones aff. *tristani*

Mimomys ex gr. *reidi*

Canis etruscus

Ursus etruscus

Ursus sp.

Martes sp.

Pachycrocuta perrieri

Pachycrocuta sp.

Homotherium crenatidens

Megantereon megantereon

Archidiskodon meridionalis

Dicerorhinus etruscus etruscus

Equus cf. *stenonis*

Equus sp. (aff. *altidens*)

Sus sp.

Dama aff. *nestii*

Cervus perrieri

Eucladoceros cf. *senezensis*

Cervus sp. (ex gr. *Arvernoceros ardei*)

Dmanisibos georgicus

Gazella sp.

Soergelia sp.

De hierboven aangehaalde nomenclatuur is zoals die door Vekua gebezigd wordt in zijn werk over de fauna van Dmanisi. Voor sommige soorten gebruiken wij een andere naam. Zo noemen wij de zuidelijk mammoet of olifant *Mammuthus meridionalis*, terwijl Vekua deze soort nog plaatst in het geslacht *Archidiskodon*. Wij beschouwen *Eucladoceros* cf. *senezensis* als een synoniem voor het grote hert van Tegelen, *Eucladoceros tegulensis*. Maar degenen die zich bezighouden met de bestudering van de Vroeg-Pleistocene zoogdierfauna's weten van deze problematiek en een ieder weet over welke diersoorten het gaat. De opgravingen in Dmanisi duren nog steeds voort en de verwachting is dat met name de lijst van de kleine zoogdieren nog aanzienlijk zal groeien. Het onderzoek naar de groepen Rodentia, Amphibia en Reptilia is eigenlijk pas sinds kort goed op gang gekomen.

De fossiele beenderen van Dmanisi worden in situ opgegraven. Het betreft sedimenten afgezet door rivieren. De botten zijn van uitstekende kwaliteit en er heeft nauwelijks transport opgetreden door water getuige de vondsten van complete schedels met bijbehorende onderkaken. Ook werden delen van het post-craniale skelet in anatomisch verband aangetroffen. De fossiele beenderen zijn nauwelijks gemineraliseerd, maar verkeren in uitstekende conservatietoestand.

Naast aandacht aan de beschrijvingen van de gevonden overblijfselen besteedt Vekua een aantal pagina's aan de ecologische kenmerken van de Dmanisi fauna en wordt er een vergelijking van de geologische ouderdom van deze fauna gemaakt met die van de Euraziatische Villafranchien fauna's. De zoogdierfauna van Dmanisi vertoont grote overeenkomsten met fauna's uit het Midden en Laat Villafranchien.

De ouderdom van het basalt net onder de vondstlaag met onder andere de menselijke onderkaak en de zoogdierfauna bedraagt 1,8 miljoen jaar.

Bijzonder is de vondst van een zeer groot dijbeen van een zeer grote vorm van een struisvogel. Er is slechts één skeletdeel van deze struisvogel gevonden, voldoende voor een nieuwe soort zo meende Vekua: *Struthio dmanisensis*. Deze vertoont zeer grote overeenkomsten met de struisvogel die bekend is van Olduvai in Afrika.

De zuidelijke mammoet van Dmanisi wordt toegeschreven aan een ondersoort, *Archidiskodon meridionalis taribanensis*. Er is relatief weinig materiaal van deze slurfdruager gevonden. Deze ondersoort werd voor het eerst beschreven uit afzettingen van Taribana in Oost Georgië die een Laat-Villafranchien ouderdom hebben. Het betreft hier een vroege vorm van de zuidelijke mammoet of olifant.

Bijzondere aandacht besteedt Vekua aan een grote Caprini-vorm die geplaatst wordt in de buurt van de *Soergelia*, een steppengest. De oudste resten van *Soergelia* zijn bekend van Venta Micena in Spanje, eveneens uit het Laat-Villafranchien.

De roofdieren zijn zeer talrijk in Dmanisi. Naast een relatief kleine wolf, *Canis etruscus*, de etruskische beer, *Ursus etruscus*, zijn hyena's en sabeltandtijgers in de voor het Villafranchien karakteristieke fauna associatie aanwezig. De wolf, *Canis etruscus*, is een kostbaarheid, zo stelt Vekua. Deze soort wordt uitsluitend in het Laat-Villafranchien geplaatst en is daarom voor Vekua een belangrijk fossiel voor de ouderdomsbepaling van zijn vindplaats Dmanisi.

De neushoorns in de fauna van Dmanisi zijn vertegenwoordigd door een ondersoort van de etruskische neushoorn: *Dicerorhinus etruscus etruscus*. De stratigrafische verspreiding voor deze soort beperkt zich tot de biozones 16 t/m 19, dat wil zeggen het Villafranchien.

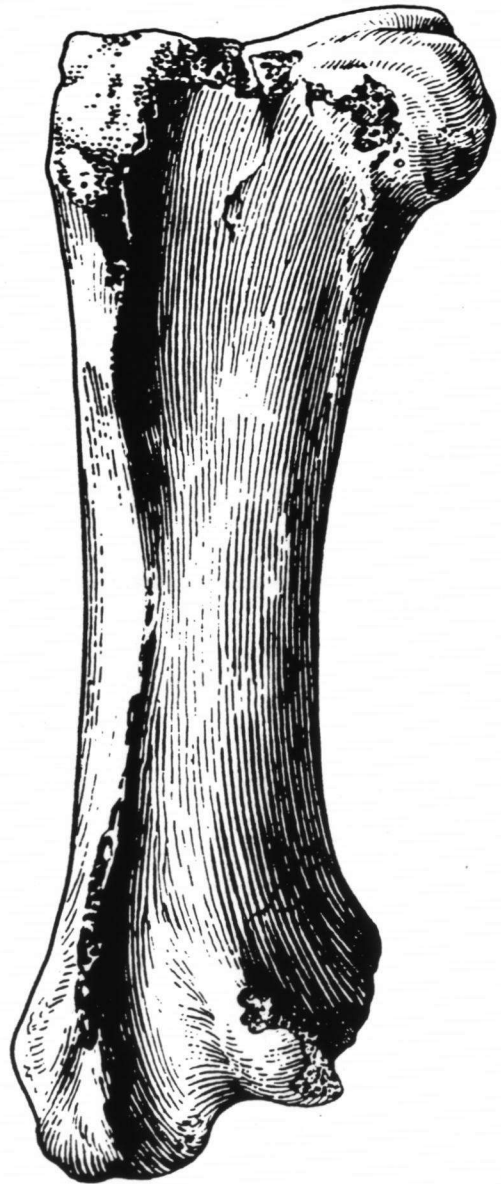


Fig. 2: Femur van *Struthio dmanisensis* uit VEKUA (1997).

Fig. 2: Femur of *Struthio dmanisensis* from VEKUA (1997).

De fauna van Dmanisi duidt op een open landschap zoals bijvoorbeeld een savanne. Hierin passen de diersoorten zoals paarden, neushoorns, zuidelijke mammoet en de struisvogel erg goed. Vekua plaatst dan ook de fauna in een savannenbiotoop met een ouderdom, gebaseerd op de grote zoogdieren, van laat Midden of Laat Villafranchien. Een ouderdom van circa 1,8 miljoen jaar.

In 52 overzichtelijke tabellen worden de maten weergegeven van de verschillende beschreven skeletelementen, gevolgd door zes pagina's met literatuurverwijzingen die van belang zijn geweest voor het onderzoek

van Vekua. Op 48 fraaie fotoplatten worden de overblijfselen van de diersoorten die door Vekua beschreven zijn, afgebeeld. Indrukwekkend is de complete schedel van de wolf, *Canis etruscus*, op plaat 11, de dubbele onderkaak van de sabeltandtijger *Megantereon megantereon* op plaat 19 en de enorme sabeltanden van de katachtige op plaat 20-21. Deze schedel is overigens samen met de menselijke onderkaak gevonden.

Samen met Dr. Paul Sondaar heb ik het geluk gehad om het materiaal dat door Vekua beschreven is met eigen ogen te aanschouwen, en zelfs meer. Ook het materiaal dat na 1992 opgegraven is, had de paleontoloog Vekua meegebracht op een studie in Neuwied, Schloss Monrepos, waar hij samenwerkt met Professor Bosinski. Hier ontving ik een overdruk van het besproken werk. De complete band van het jaarboek van het museum uit Mainz is nog niet leverbaar. Het ISBN nummer is mij dan ook onbekend. Het Jaarboek voor het jaar 1995 zal pas over enige tijd verschijnen.

D.M.

A.J. Stuart, 1997. The West Runton elephant discovery and excavation. 12 pp. 44 figs. ISBN 0-903101-64-5. Uitgegeven door de Norfolk Museums Service. Prijs: £4,50. Verkrijgbaar o.a. bij: Sales Department, Castle Museum, Norwich NR1 3JU, England. Tel.: 00-44-1603 493628.

L.D. Agenbroad, 1998. Pygmy (Dwarf) Mammoths of the Channel Islands of California 22 pp. 25 figs. ISBN 0-9624750-8-4. Tot stand gekomen door samenwerking van Channel Islands National Park, Northern Arizona University, Santa Barbara Museum of Natural History en de Mammoth Site of Hot Springs, South Dakota. Prijs onbekend. Verkrijgbaar o.a. bij Mammoth Hot Springs, S.D., P.O. box 692, Hot Springs, South Dakota 57747, U.S.A.

Twee interessante publicaties over uitgestorven olifanten, van betrekkelijk kleine omvang, beide op zeer populaire wijze gebracht en onlangs verschenen wil ik graag onder uw aandacht brengen. De eerste handelt over de ontdekking en de opgraving van een 600.000 jaar oude steppenmammoet, *Mammuthus trogontherii*. Deze mooie brochure is geschreven door het W.P.Z.-lid Dr. A.J. Stuart die als zoogdierpaleontoloog verbonden is aan het Castle Museum in Norwich, Norfolk East Anglia. Het slechts twaalf pagina's omvattende werkje, op A4 formaat, is op zeer plezierige wijze geschreven en is ruim geïllustreerd en toont ons de geschiedenis van de zeldzame steppenmammoet die is ontdekt en opgegraven in de klif van West Runton aan de Noordzee kust van East Anglia. Het skelet werd gevonden in de zo bekende "Freshwater Bed", een kleiige afzetting die zeer rijk is aan overblijfselen van kleine zoogdieren. Er zijn al 45 zoogdiersoorten bekend uit het "Freshwater Bed" en de verwachting is dat er na het zeven

van al het opgegraven sediment nog heel wat nieuwe soorten te voorschijn zullen komen.

De brochure beschrijft o.a. de ontdekking van de eerste skeletdelen die na een flinke winterstorm die op de kust beukte, tevoorschijn waren gekomen. Zeer gedetailleerd is het verslag van de opgraving in 1995.

Het ligt in het voornemen om het tamelijk complete skelet in z'n geheel, d.w.z. in kunststof replica, permanent op te stellen in het Norwich Castle Museum en daarbij veel aandacht te schenken aan de overige onderzoeksresultaten die een verantwoorde reconstructie mogelijk maken van de biotoop dat de steppenmammoet circa 600.000 jaar geleden in dit deel van Noordwest Europa bewoonde.

De tweede publikatie, eveneens zeer helder geschreven en ruim geïllustreerd en vooral bedoeld voor een breed publiek, is van de hand van Prof. Dr. Larry D. Agenbroad, eveneens lid van onze vereniging. Larry Agenbroad is o.a. verbonden als mammoet deskundige aan de Mammoth Site of Hot Springs in Zuid Dakota, V.S. In Amerika geldt hij als een vooraanstaand mammoet deskundige en dat is ook de reden geweest dat hij in 1994 geraadpleegd werd nadat een park medewerker van het Channel Islands National Park een aantal beenderen had ontdekt op Santa Rosa Island, een van de vier noordelijke Kanaaleilanden voor de kust van Californië. Door een team onder leiding van Agenbroad werd een nagenoeg (95%) compleet skelet opgegraven van *Mammuthus exilis*, een ongeveer 12.840 jaar oude dwergmammoet. Het betreft een soort die uitsluitend bekend is van deze Californische Kanaaleilanden. *Mammuthus exilis* is een echte dwergmammoet die voor het eerst door C. Stock en E.L. Furlong in 1928 herkend en beschreven werd. Als zijn voorouder wordt in het algemeen de Columbus mammoet gezien, een bewoner van het vaste land van Noord Amerika tijdens het Laat Pleistoceen. De Columbus mammoet, *Mammuthus columbi*, kon een schouderhoogte bereiken van ruim 4 meter terwijl de grootte van *M. exilis* tussen 150 en 250 cm. gelegen heeft.

Tijdens het Laat Pleistoceen, toen de zeespiegel ruim 100 meter lager stond dan tegenwoordig, vormden de tegenwoordige vier noordelijke Kanaaleilanden, San Miguel, Santa Rosa, Santa Cruz en Anacapa, een groot eiland, Santarosae genoemd. Tijdens de lage waterstand lag het eiland gescheiden door een diepe zeestraat slechts op vier mijlen van het vaste land en zijn Columbus mammoeten zwemmend op Santarosae terechtgekomen. Tegenwoordig is de diepe zeestraat tussen het vaste land en het dichtst bij gelegen eiland 21 mijlen. Er zijn geen aanwijzingen dat er ooit een landbrug verbinding is geweest tussen het vaste land van Californië en Santarosae. Eenmaal op het Pleistocene eiland aangekomen zijn de Columbus mammoeten verdwergd.

In het onderhavige werkje, op Amerikaans A4 formaat, eveneens voorzien van veel kleuren afbeeldingen beschrijft Agenbroad voor een groot lezers publiek de

evolutie van de mammoeten, over hun afmetingen en over hun verspreiding op het noordelijk halfrond. Vervolgens belicht hij het fenomeen verdwering en laat o.a. de dwergolifanten van de Middellandse zee eilanden, de dwergstegodonten uit Zuidoost Azië en de vermeende dwergmammoeten van het eiland Wrangel de revue passeren. Dat Agenbroad deze laatste in zijn overzicht opneemt vind ik erg jammer. Ik ben er al geruime tijd van overtuigd dat de mammoeten van Wrangel geen dwergmammoeten zijn. Ik heb indertijd zelf het materiaal kunnen zien bij de heer Vartanyan in Sint Petersburg (ik bericht hierover in Cranium). Het skelet materiaal dat ik daar zag wekt niet bepaald de indruk dat het van kleine mammoeten afkomstig is. Deze indruk was ook inmiddels aanwezig bij Vartanyan. De mammoeten van Wrangel zijn zeer spectaculair vanwege hun geringe geologische ouderdom. Zij hebben het volgehouden tot circa 2000 jaar voor Christus. In het boek "Mammoths" van A. LISTER & P. BAHN (1994) staat dat de dwergmammoeten van het eiland Wrangel een schouderhoogte hadden van 180 cm., e.e.a. gebaseerd op de kiezen. Agenbroad in het onderhavige werk stelt dat de dwergmammoeten van Wrangel bijna 200 cm schouderhoogte bezeten hebben, hij geeft echter niet aan hoe hij daar aan komt. Deze schouderhoogte is naar mijn mening nog steeds te klein. A. Thikonov, een Russische paleontoloog van het Zoölogisch Instituut en Museum in Sint Petersburg stelde in EuroMam Newsletter 4, 1997 (pagina 15) het volgende en ik ben ervan overtuigd dat dat juist is: "...The size of mammoth bones which have a holocene age show that the Holocene mammoth of Wrangel Island was not a dwarf form as was firstly reported".

De *Mammuthus exilis* is een echte dwergmammoet en ook de enige. Het is ook de enige dwergolifant, in dit geval dus niet verwarren met de dwergolifanten van de Middellandse zee eilanden, waarvan een nagenoeg compleet skeletbekend is (schouderhoogte circa 160 cm.), dat zich bevindt in het Santa Barbara Museum of Natural History. Het is dan ook naar mijn mening zeer gerechtvaardigd dat Larry Agenbroad een speciale uitgave produceerde over deze mammoetsoort. Bent u geïnteresseerd in mammoeten dan kan ik u het werkje van harte aanbevelen. De juiste prijs is mij helaas niet bekend, maar zal misschien in de buurt van 15 gulden liggen.

D.M.

Ian Tattersall, 1995. The Fossil Trail. How we know what we think we know about human evolution. Oxford University Press. ISBN 0-19-506101-2.

Het boek is om verschillende redenen interessant: De geschiedenis van het zoeken naar de afstamming van de mens wordt goed beschreven. Het verhaal wordt geïllustreerd door een kleine zestig getekende afbeeldingen van schedels, wat de lezer de mogelijkheid geeft een en ander te vergelijken.

De ondertitel relativeert onze kennis: Niet wat we weten, maar wat we denken te weten. De interpretatie van vondsten wordt altijd mede bepaald door wat we verwachten te vinden. Wat we vandaag geloven zal nooit helemaal onafhankelijk zijn van wat we gisteren geloofden. Daarbij komt dat bij iets, wat zo dicht op onze huid zit als de geschiedenis van onze afkomst, datgene, wat we denken te weten nooit helemaal los zal zijn van wat we over onszelf geloven.

Tattersall is van huis uit geen paleoantropoloog maar een paleontoloog, die zich op zeker ogenblik voor de geschiedenis van de mens is gaan interesseren. Daardoor is hij in staat ons de (on)hebbelijkheden van de paleoantropologie goed uit de doeken te doen. Het verhaal is doorspekt met voorbeelden waar de fantasie de onderzoeker de baas werd, zoals de osteodontokeratische theorie (tanden, hoorn en bot) van Dart met de primitieve mens als kannibaal en wreedaard.

Uiteindelijk bleken die vondsten waar Dart zijn theorie op had gebouwd te berusten op de inwerking van water en het botknagen van stekelvarkens.

Bij de behandeling van alle kronkels van de paleoantropologie komen ook nog een stuk evolutie en een stel paleontologische grondregels aan de orde.

J.B.